

Den historiska kunskapens praktiska ändamål

Från avbildning till ett reflexivt
och dynamiskt historiemedvetande

Martin Wiklund

Vilka bör historikernas samhällsuppgifter vara och i vilken riktning bör historievetenskapen utvecklas inför framtiden? I grunden handlar historikernas samhällsuppgifter och historievetenskapens målsättning om samma fråga, nämligen på vilket sätt historisk kunskap är meningsfull och värdefull för människor och för samhället. Själva kunskapssökandet kan vara en verksamhet som är värdefull i sig för den enskilde forskaren, men det är inte det som gör historievetenskapen meningsfull. På ett individuellt plan kan historiker drivas av olika personliga motiv men för att diskutera vad som gör verksamheten värdefull i ett vidare perspektiv är det mer relevant att diskutera historisk kunskap i termer av "kunskapsintressen" eller "kunskapsvägledande intressen", de ändamål eller funktioner som gör en viss kunskapsform meningsfull och är relaterade till kunskapens användningsmöjligheter.¹ På ett generellt plan kan historikernas samhällsuppgift formuleras som att bidra till att förverkliga historievetenskapens kunskapsvägledande intressen. Om, som Aristoteles hävdar, "varje form av kunnighet och undersökning... liksom allt handlande och väljande sträva[r] till någonting gott"² och målet för exempelvis läkekonsten är hälsan, vilket är då det goda som eftersträvas med historisk kunskap?

I det följande ska jag först göra en historisk tillbakablick för att förklara behovet av att rehabilitera kunskapens användningsdimension. Sedan redogör jag för vad sådan användning kan innebära genom att lyfta fram några centrala kunskapsvägledande intressen för historiskt tänkande och relatera dem till uppgiften att utveckla historiemedvetandet. Därefter ska jag belysa det problem med instrumentalism som kunskapsanvändning aktualiserar och visa hur historiskt tänkande som meningsbearbetning och praktisk argumentation kan utgöra ett alternativ till instrumentalism.

Den pragmatiska och praktisk-filosofiska dimensionens återupprättande

Vissa aspekter av historiskt tänkande marginaliserades när historievetenskapen institutionaliserades och historiesynen förändrades i samband med

övergången från det äldre mönstret av *Historia Magistra Vitae* till det moderna samhällets historiebegrepp, präglad av utveckling, processtänkande och irreversibilitet.³ Relationen mellan tidsdimensionerna förändrades genom att den historiska erfarenheten fick mindre betydelse för framtidsorienteringen, samtidigt som den historiska kunskapens förankring i nutida frågor och orienteringsbehov för många framstod som ett hinder för att nå fram till målet: att beskriva och förstå det förflutna utifrån dåtidens perspektiv. Vetenskapliggörandet, institutionaliseringen och professionaliseringen av historiskt tänkande främjade en objektivisering av det förflutna och tenderade att förvandla historisk kunskap till en avbildande, dåtidinriktad och betraktande kunskapsform, till skillnad från *Historia Magistra Vitae* och dess aktivt handlingsorienterande kunskap, där vägledning och inspiration hämtades från det förflutna för nutida och framtida handlande. Det medförde att kunskapens användning hamnade i skuggan av forskningens sökande efter nya rön. Den vetenskapliga arbetsdelningen bidrog dessutom, i kombination med en empiristisk eller nykantianskt idealistisk vetenskapsuppfattning, till att den praktisk-filosofiska dimensionens frågor om normativ giltighet avskildes till ett särskilt område, som ett eget ämne eller en utomvetenskaplig ideologisk och moralisk sfär.⁴

I forskningen om historiebruk och historiemedvetande kan man skönja konturerna av en ny förståelse av historikernas samhälleliga uppgift som inkluderar legitima, meningsfulla former av användning av historisk kunskap.⁵ Hittills har denna forskningsinriktning dock främst gått ut på att undersöka och problematisera andra aktörers historiebruk snarare än att förändra den egna vetenskapsuppfattningen och formulera vad det goda bruket består i. På motsvarande sätt har intresset för historisk orientering och historisk mening främst inneburit analyser av historiemedvetande och historisk mening i dåtiden, medan det sällan inom historisk forskning explicit formuleras frågor om historiska fenomenens *mening* i relation till nutidens egna frågor och behov av historisk orientering. Här finns en intressant möjlighet för framtida historievetenskap.

Kanske befinner vi oss mitt i en epokgörande förändring av historiskt tänkande motsvarande den som enligt Koselleck skedde mellan 1750 och 1850? Det finns tecken som talar för det. Vid sidan av de senaste decenniernas intresse för historiebruk, minne och historiemedvetande som gjort att frågor om hur vi hanterar och använder historiska kunskaper hamnat i blickfånget, argumenteras det på ett historieteoretiskt plan för den historiska kunskapens ändamål och för värdet av att använda och tillämpa historisk kunskap.⁶ Det mest påtagliga tecknet är kanske dock det aktiva offentliga bruket av Förintelsen och de totalitära regimernas brott för att formulera lärdomar för vår egen tid. Kunskaper om det förflutna används i nutiden för att dra

lärdomar för framtiden. Den ökade uppmärksamheten på oförrätter i det egna förflutna som pockar på självrannsakan och omvärdering, upplevelsen av samhällets pågående utvecklingsriktning som osäker, ifrågasättandet av enkelriktade moderniseringsbegrepp samt problematiseringen av upplysningsrationalitetens anspråk indikerar en förändrad relation mellan dåtid, nutid och framtid. I ljuset av de problematiserade framtidsförväntningarna borde den historiska erfarenheten kunna få en förnyad roll i reflektionen kring möjliga framtidsavsikter. Kanske man kan tala om en pragmatisk och praktisk-filosofisk vändning, som förändrar synen på den historiska kunskapens ändamål och relationen till kunskapens användning?

Om kunskapens meningsdimension och dess frågor sätts i centrum innebär det att den praktisk-filosofiska dimensionens normativa frågor återupprättas inom ramen för historisk kunskapsbildning, eftersom nutidens frågor om historisk mening och orientering också handlar om hur det förflutna ska bedömas och vilken framtid som är önskvärd. I stället för att avbilda det förflutna skulle en sådan kunskap snarare gå ut på att bearbeta frågor om historisk orientering och historisk mening och att söka ett lämpligt förhållningssätt i relation till framtiden. Mot denna bakgrund ska jag nu peka på några centrala kunskapsvägledande intressen som motsvarar historikers uppgifter i ett samhällsperspektiv och hur historisk kunskap kan komma till användning på ett meningsfullt sätt.

Att "använda" kunskap låter i mångas öron motbjudande nyttoinriktat och instrumentellt, men kunskapens användning bör inte förstås som en pervertering av den rena och riktiga kunskapen – även om det finns bruk som förvränger den. Användningsdimensionen behöver inte förstås som något utanför det historiska tänkandets process och meningsskapande, utan kan tvärtom ses som slutmålet för de frågor som skapar behov av historisk kunskap. Användning i denna mening reducerar inte kunskapen till ett medel för yttre ändamål, utan förverkligar den historiska kunskapens värde.⁷

Orientering, förståelse, reflektion och kritik

Under efterkrigstiden har det inom historievetenskapen funnits en stark betoning på det kritiska uppdraget i olika varianter, från källkritisk nedbrytning av nationalistisk mytbildning, via samhälls- och ideologikritik av ojämlikhet, maktutövning, diskriminering och marginalisering till relativisering av essentialistiska identiteter och problematisering av reifierade diskurser och bilder. Dessa kritiska uppgifter är värdefulla, men det finns skäl att kombinera rollen som kritiker med mer konstruktiva roller. Flera av de kritiska aspekterna förstås dessutom bäst i relation till motsvarande "positiva" aspekter av historiskt tänkande.⁸

Det finns olika sätt att karaktärisera det historiska tänkandets kunskapsvägledande intressen men begreppen orientering, förståelse, reflektion och kritik ringar in några av de mest centrala funktionerna. Vad innebär dessa kunskapsintressen?⁹

Behov av historisk kunskap uppstår ofta i relation till frågor om *handlingsorientering* och en förändrad självförståelse och omvärld. När en tidigare handlingsriktning och självförståelse ifrågasätts uppstår frågor om hur den nuvarande situationen har uppstått. Hur hamnade "vi" här? I vilken riktning har samhället varit på väg tidigare? Hur kommer det sig att vi har de normer och framstegsföreställningar som vi har? Att undersöka villkoren för framgångsrikt respektive misslyckat handlande har vidare varit ett viktigt handlingsorienterande syfte med historisk kunskap, såväl inom *Historia Magistra Vitae* som inom modern utvecklingspräglad historieskrivning. En annan viktig aspekt av handlingsorientering är frågor om mål och vad som är önskvärt. Bör samhället fortsätta i samma riktning som tidigare? Vilken utvecklingsriktning är eftersträvansvärd? Även om historisk kunskap inte kan avgöra sådana frågor, kan de diskuteras genom att historikern synliggör problem med en viss utvecklingsriktning, pekar på alternativa utvecklingsriktningar som inte tycks behäftade med dessa problem samt visar upp tidigare epoker som varit föredömliga i något avseende. Diskussionerna inom historisk forskning om upplysningen, det moderna samhället och kolonialismen liksom de olika formerna av samhällskritiska teoretiska perspektiv inspireras av och blir meningsfulla i relation till frågorna om en önskvärd framtid.

Förutom handlingsorientering är *självförståelse* och *förståelse av omvärlden* en viktig funktion. Liksom det är menligt för orienteringen att förväxla den väg man befinner sig på med en annan väg på kartan, är det vilseledande med dålig självförståelse. Om orienteringsfrågan handlar om eftersträvansvärda mål och en önskad färdriktning kan självförståelsen liknas vid svaret på frågan var "vi" befinner oss nu i relation till olika vägar och möjliga mål på kartan. Såväl den egna omvärlden som främmande kulturer och deras uttryck blir som regel begripliga först mot en historisk bakgrund. Varför ser de nuvarande lagarna, institutionerna, politiska ideologierna och kulturella identitetsföreställningarna ut som de gör? Historisk kunskap bidrar på dessa sätt till att göra världen och den egna tillvaron begriplig, en form av "avalienering". Det förflutna och den nuvarande världen framstår inte endast som ett obegripligt och främmande kaos, utan blir möjligt att förstå och finna sammanhang i. Indirekt har det också betydelse för förståelsen mellan olika grupper och kulturtraditioner och för möjligheten att hantera konflikter mellan dem, en aspekt av uppenbar relevans i dagens värld. I det sammanhanget är metaförståelse i form av förståelse av den egna gruppens

och andra grupper självbilder, konfliktformuleringar och bilder av motparter ett viktigt bidrag till bearbetningen av konflikter.

Vid sidan av orientering och förståelse är reflektion och kritik två grundläggande kunskapsintressen. Historisk kunskap kan bidra till *reflektion* över samhällets färdriktning, självförståelsen och det egna förhållningssättet till omvärlden och andra aktörer. Sådan reflektion bidrar till att avnaturalisera fenomen och villkor som har kommit att tas för givna och öppnar möjligheter för att förändra rådande förhållanden. Reflektion är i praktiken inte helt skild från andra kunskapsintressen såsom förståelse och kritik, men handlar i högre grad om att förhålla sig till sig själv genom att ifrågasätta exempelvis en given orientering och att undersöka alternativa möjligheter. Det kan handla om att visa att ett nu existerande politiskt system eller en identitetsföreställning inte alltid har sett ut på samma vis och att det har funnits andra alternativ. Det kan också handla om att artikulera de outtalade, historiskt framvuxna förutsättningar som våra handlingsmönster och föreställningsvärldar bygger på. Utan det historiska perspektivet är vi hänvisade till nuets begränsade perspektiv och går miste om en viktig resurs för vår föreställningsförmåga. Reflektion i denna mening stärker vårt myndigblivande, vår autonomi, genom avreifiering och är i den meningen frigörande.¹⁰

Kritik rymmer fler aspekter än källkritik och maktkritiska perspektiv som väl är det som vanligtvis har förknippats med "kritik" inom historievetenskap. Inte heller bör kritik förstås enbart i termer av polemik, motstånd eller "negativ" kritik. Den kritiska dimensionen omfattar vid sidan av empirisk faktagranskning och maktkritik även bedömning och normativ giltighetsprövning, problemlidentifikation, samhällskritik och ideologikritik. Kritik innebär generellt en strävan att urskilja sant från falskt, bra från dåligt, rätt från fel och legitimt från illegitimt och ger i den meningen uttryck för en strävan efter ett mer upplyst historiemedvetande och indirekt ett bättre samhälle.¹¹

Gentemot en etablerad handlingsorientering behandlar kritik som bedömning frågan om det är *bra* att leva som vi gör och om det är önskvärt att inför framtiden handla enligt den etablerade historiska förståelsen. Kritiken kan dels vända sig negativt mot en viss handlingsorientering och argumentera för att det inte är en bra färdriktning, dels belysa den öppna "bör-frågan" om vad som är en bra färdriktning. I relation till den etablerade självförståelsen försöker kritiken pröva om "vi" *bör* förstå oss själva så och pekar på problem och brister med existerande bilder av andra grupper och kulturer. Maktkritik och samhällskritik ger uttryck för en negativ bedömning av samhället och sociala relationer utifrån implicita ideal om frihet, jämlikhet, rättvisa och så vidare. Kritik som problemlidentifiering betyder att

problem som tidigare inte har uppmärksammats synliggörs, vilket innebär både ett ifrågasättande av det fenomen som undersöks och ett argument för att förändra de förhållanden som gett upphov till problemet.

Kritiken riktar sig inte bara mot historiska tolkningar och historiemedvetande utan använder också historiska tolkningar som argument för att kritisera till exempel nutida institutioner, handlingsmönster, normer och föreställningar. Historiker använder sig av förklaringar och genealogier av historiskt framvuxna fenomen för att synliggöra det illegitima i dem, till exempel genom att peka på hur snäva särintressen ligger till grund för en nutida allmänt etablerad lag eller hur vissa irrelevanta och omedvetna faktorer, snarare än rationella insikter och välmotiverade val, varit avgörande för en ideologi eller ett handlingsmönsters framgång. Kritiken belyser därigenom frågor om huruvida det finns goda skäl för en viss utvecklingsriktning, för beslut som fattats och för förändringar som skett i det förflutna.

För att granska de olika dimensioner av historiskt tänkande som beskrivits ovan är källkritik och empirisk granskning långt ifrån tillräckligt. Därför behöver *nya former av kritik* utvecklas och det borde vara en viktig uppgift för den historieteoretiska forskningen framöver. För att kritiskt granska bedömningar av historiska fenomen och större historiska samhällsberättelser med dess övergripande meningssammanhang finns det behov av vad man i stället kan kalla *bedömningskritik* och *berättelsekritik*. Vilka empiriska fenomen, jämförelser, förklaringar och förment allmänt godtagna värden hänvisas till som argument för att underbygga bedömningen av historiska fenomen som till exempel folkhemmet eller den europeiska kolonialismen? Är dessa historiskt förankrade argument hållbara? Motsvarande argument kan användas för att rikta invändningar mot konkreta bedömningar, eftersom samma typer av historiska fenomen och argument som kan underbygga bedömningar även kan användas för att kritisera dem. Som regel är ett annat viktigt moment också att jämföra med alternativa bedömningar och vilket stöd som finns för dem, i synnerhet som det inte handlar om en exakt form av kunskap med verifierbara resultat.¹² För att granska historisk orientering och självförståelse krävs även berättelsekritik som dels artikulerar och analyserar berättelser, dels ställer kritiska frågor och försöker pröva hur väl en viss berättelse är underbyggd och hur relevant och rättvis eller diskriminerande den är. Även här har jämförelser med andra berättelser ett värde som kritik, eftersom det inte finns någon absolut instans att bedöma berättelser gentemot. Ytterligare en sorts kritik som bör utvecklas mer är självreflexiva och skarpsinniga *former av ideologikritik* i relation till ett befintligt historiemedvetande med dess självförståelse och legitimerande berättelser. Snarare än att applicera en uppställd ideologisk norm för att bedöma historiemedvetandet och dess berättelser bör en väsentlig uppgift vara att göra historiemedvetandets olika

dimensioner kritiserbara, att reflektera kring dem och att försöka finna mer välmotiverade föreställningar genom kritisk granskning och argumentation.

Att utveckla historiemedvetandet

Att förverkliga de uppgifter för historisk kunskap som beskrivits ovan motsvarar sammantaget att utveckla ett välfungerande, dynamiskt och reflexivt historiemedvetande i samhället, där historiska frågor belyses och bearbetas för att främja just den historiska orienteringen och förståelsen samt reflektionen, bedömningen och den kritiska granskningen. För att göra det behövs olika sorters historiker som agerar i olika roller och i olika sammanhang. Tillsammans kan olika typer av forskning, undervisning på olika nivåer från skola till universitet och kommunikation i olika genrer och former bidra till det historiska tänkandets kretslopp. Att använda kunskapen innebär, som bör ha framgått, något annat och mer än att bara sprida forskningens senaste rön.

Historiemedvetandet kan utvecklas inte bara genom att utforma mer välunderbyggda svar i linje med de kunskapsvägledande intressen som beskrivits ovan, utan också i en dynamisk mening genom att utveckla själva *förmågan* att formulera, bearbeta och besvara det historiska tänkandets frågor.¹³ Genom att utveckla historiemedvetandets förmågor i samhället stärks medborgarnas möjligheter att förhålla sig kritiskt, självständigt och konstruktivt till såväl historikers tolkningar som till det existerande historiemedvetandet och det historiebruk som politiker och andra aktörer ger uttryck för.¹⁴

Vid sidan av idealet om ett välgrundat, kritiserbart och självreflexivt historiemedvetande handlar dess utveckling om potentialen i den kreativa och konstruktiva förmågan att utforma nya övergripande historiska perspektiv, att kunna integrera fenomen som utmanar självförståelsen och den historiska orienteringen samt att synliggöra alternativa handlings- och livsmöjligheter. Det förutsätter en förmåga att reflektera och argumentera på en övergripande syntesnivå och att relatera enskilda historiska fenomen till övergripande sammanhang på ett sätt som synliggör deras betydelse. Det behövs fora för sådan diskussion. För det ändamålet skulle det kunna vara välgörande att utveckla – och bevilja ekonomiskt stöd till – den essäistiska genren med dess resonerande stil och särskilda öppenhet för reflektion kring övergripande frågor jämfört med avhandlingsgenrens mer tungfotade stil och tendens att avgränsa undersökningen till sådant som är möjligt att belägga.¹⁵

Sedan teoriernas intåg har det inom historisk forskning varit vanligt att låna in större teoretiska perspektiv eller modernitetsberättelser från någon internationellt känd skolbildning eller teoretiker som i princip får avgöra

meningsdimensionens frågor. Få historiker skulle väl förneka att det ingår sådana normativa aspekter och underförstådda framtidsavsikter i flera av de stora teoretiska perspektiv som används för att tolka skeenden och fenomen i det förflutna, tydligast kanske i marxistiska och feministiska teorier och i övergripande modernitetsperspektiv som definierar upplysningens karaktär antingen som frigörelse från dogmatism och auktoriteter eller som ökad disciplinering och instrumentell rationalitet. Här finns utrymme för större självständighet och kreativitet, inte bara för teoriutvecklingens skull inom svensk historievetenskap utan framför allt som ett led i att förhålla sig kritiskt och konstruktivt till frågor om vad som är relevanta och trovärdiga perspektiv för historisk orientering i relation till den nutida kontexten. Vilka teman, kategorier, konfliktformuleringar, identiteter och framtidsperspektiv är relevanta i relation till de berörda parterna i sammanhanget?

Att framhålla den kreativa sidan av historiskt tänkande kan uppfattas som att öppna sig för godtycke, men den konstruktiva och kreativa dimensionen behöver inte stå i motsättning till en strävan att underbygga resonemang och utkast till nya perspektiv på syntesnivån. Även den kreativa dimensionens perspektiv på det förflutna och framtiden kan – och bör – göras till föremål för kritik och reflektion. Att knyta framtidsförväntningar till historisk kunskap innebär dessutom, i motsättning till den moderna separation mellan framtidsförväntningar och historisk erfarenhet som Koselleck beskrivit, en möjlighet att låta historisk kunskap bli ett led i en mer välunderbyggd och kritiskt reflekterad framtidsgestaltning. På så vis kan historisk kunskap omvandlas från avbildning av det förflutna till ett aktivt, dynamiskt och kreativt förhållningssätt där historisk kunskap används för att argumentera kring det historiska tänkandets frågor.¹⁶

Instrumentalismens problem

Att framhäva betydelsen av kunskapens ändamål, användning och kreativa dimension, som gjorts i denna artikel, aktualiserar problemet med instrumentalisering av historisk kunskap. Instrumentaliseringens problem består inte i *att* kunskap används, utan *hur* den används, till exempel genom att tolkningar förvrängs för att främja vissa uppställda ideologiska mål och politiska slutsatser. Problemet består inte heller i att målen som sådana skulle vara ideologiskt tvivelaktiga (vilket de förvisso också kan vara), utan i att kunskap i så fall egentligen inte spelar någon roll i sammanhanget, eftersom det avgörande är att tolkningen på ett effektivt sätt ska främja ändamålet. Det är då av underordnad betydelse om faktapåståendena är sanna eller falska, om tolkningarna är rimliga eller helt missvisande eller om bedömningarna är träffande och välavvägda eller orättvisa och extremt

ensidiga – bara slutsatsen och sensmoralen är tilltalande. Historiska tolkningar reduceras då till blott ett medel för yttre bestämda ändamål.

Även om få historiker öppet förhåller sig så instrumentellt i praktiken, finns det påtagliga risker för ett sådant förhållningssätt när en radikalt relativistisk konstruktivism kombineras med ett mer eller mindre renodlat maktperspektiv på historiska tolkningar och historiebruk.¹⁷ Historiska tolkningar och historisk kunskap blir då bara vapen i en kamp för att de egna intressena eller övertygelserna ska segra, medan motparters argument förvandlas till hot och retoriska strategier att bekämpa. Detta kortsluter den kritiska prövningen och den sakliga bearbetningen av frågor om vad som är sant, vilka tolkningar och bedömningar som är rimliga och rättvisa samt vilka framtidsförväntningar och mål som i ljuset av tolkningen av det förflutna är trovärdiga och eftersträvansvärda.

De ändamål som historisk kunskap ska förverkliga får inte vara så bestämda och specifika, som till exempel vissa ideologiska och politiska slutsatser, att den historiska erfarenheten och den kritiska prövningen framstår som ett hinder. Sådana kunskapsintressen som orientering och förståelse har inte en så bestämd karaktär att de utesluter någon viss ideologisk slutsats. De kan tvärtom formuleras i termer av öppna frågor om orientering och förståelse som ska belysas eller besvaras med hjälp av historisk kunskap. På så vis reduceras inte kunskapen till enbart ett medel utan blir delaktig i utformningen av avsikter och slutsatser inför framtiden. Lösningen består inte i att försöka avskaffa den historiska kunskapens ideologiska dimensioner, utan i att utgå från genuina och öppna frågor om mening, normer och ideologi som man vill belysa och söka svar på, i stället för att utgå från bestämda ideologiska och politiska mål som tolkningen ska anpassas till. Att göra frågan om tolkningars rimlighet till en fråga om ideologiska val leder till ideologisk narcissism, till skillnad från ett nyfiket och lyhört historiskt tänkande som möjliggör nya ideologiska insikter. Den normativa praktisk-filosofiska dimensionens återkomst i frågans, prövningens och argumentationens form kan därigenom utgöra ett alternativ till ett instrumentellt bruk av historia som verktyg och vapen i maktkampen.

Från avbildning och instrumentalism till reflexiv meningsbearbetning

Sammanfattningsvis har jag pläderat för behovet av att återupprätta kunskapens pragmatiska användningsdimension och den praktisk-filosofiska normativa dimensionens återkomst inom ramen för historiskt tänkande. Historisk kunskap är värdefull för att den främjar samhällets förmåga till handlingsorientering, dess självförståelse och förståelse av andra och

omvärlden samt bidrar till reflektionen kring och kritiken av dessa aspekter. Historikers uppgift i samhället är att bidra till att förverkliga dessa kunskapsintressen. För att använda historisk kunskap utan att förvränga den på ett instrumentalistiskt sätt är det viktigt att målen inte är så bestämda att de förvränger kunskapssökandet, utan ger utrymme för öppna frågor om mening, bedömning och slutsatser inför framtiden. Genom att göra sådana frågor till föremål för argumentation kan historievetenskapens kunskapsform utvecklas från avbildning till en dynamisk, kritisk och kreativ meningsbearbetning i argumentationens form. Historievetenskapen skulle på så vis återvinna värdefulla aspekter som gått förlorade längs den moderniseringsväg som historievetenskapen färdats på och samtidigt utveckla en mer myndiggörande och självreflekterande form av upplysning än historia som avmytologisering och en mer konstruktiv och kreativ roll än en ensidigt relativiserande eller maktkritisk historievetenskap.

The practical purposes of history: towards a dynamic and reflexive historical consciousness

What is the purpose of historical knowledge and what should the role of the historian be? In general, the task of the historian and of historical scholarship can be explained in terms of knowledge interests that relate knowledge to life, praxis, and the uses of knowledge. This practical and action-orienting dimension of historical knowledge was marginalized when history was institutionalized and professionalized during the nineteenth century and the old paradigm of *historia magistra vitae* was replaced by the modern idea of historical science. A fertile future direction for historical scholarship would be to rehabilitate the practical significance of historical knowledge. Four different knowledge interests are articulated: orientation, understanding, reflection, and critique or criticism. Rather than describing the past or interpreting the meaning of historical phenomena in 'their' (past) context, it would be useful to make questions of historical orientation the general point of departure and to seek out appropriate ways of dealing with the present and the future with the help of historical experience. Instead of merely studying uses of history and historical consciousness, historical consciousness should be taken as a model for historical knowledge, and more attention should be paid to the development of 'good' uses of history.

With the scope of historical knowledge duly expanded, another task would be to develop new relevant forms of criticism, such as criticism of historical judgements and historical lessons. Apart from developing the *content* of historical consciousness, it is important to cultivate the *competences* of historical thinking and the way that questions of historical orientation

are dealt with in society, in order to develop the dynamic and reflexive quality of historical consciousness. Focusing on the practical significance of history raises questions about instrumentalism, but it is essential to distinguish between instrumental uses of history and those uses of history that correspond to appropriate purposes of historical thinking.

Keywords: theory of history, uses of history, knowledge interests, instrumentalism, practical turn

Noter

- 1 Kunskapsintressena behöver inte förstås som universella eller antropologiskt grundade, utan kan i stället knytas till funktioner som olika kunskapsformer och motsvarande former av kunskapsanvändning kan ha. En poäng med begreppet 'kunskapsvägledande intressen' är att det knyter samman teori med praxis eller kunskapens kognitiva dimension med dess användning och handlingsrelaterade dimension på ett sätt som inte gör kunskapens användning till en angelägenhet för externa mål som instrumentaliserar kunskapsökandet.
- 2 Aristoteles, *Den nikomachiska etiken*, (sv. övers. Märten Ringbom), Göteborg 1993, s. 20.
- 3 Reinhart Koselleck, "Historia Magistra Vitae. Über die Auflösung des Topos im Horizont neuzeitlich bewegter Geschichte", i Reinhart Koselleck, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 2000, s. 38–66.
- 4 Inom ramen för 1800-talets historism rymdes förvisso flera tendenser, men här framhävs en problematisk aspekt av historievetenskapens utveckling för att förtydliga den. För ett utförligare resonemang, se Martin Wiklund, *Historia som domstol*, Nora 2012, s. 140–158, och där anförd litteratur.
- 5 Klas-Göran Karlsson, "Historiedidaktik och historievetenskap – ett förhållande i utveckling", i *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*, Klas-Göran Karlsson & Ulf Zander (red.), Lund 2004, s. 185–202.
- 6 Se t ex Beverley Southgate, *What is History for?*, London/New York 2005; John Tosh, *Why History Matters*, New York 2008.
- 7 För ett utförligare resonemang kring kunskapsintressen, användning och instrumentalism, se Martin Wiklund, "Om humanioras bruksvärde – om kunskapens användning och humanistiska kompetenser bortom instrumentalism", i *Humaniora i kunskapssambället – en nordisk debattbok*, Jesper Eckhardt Larsen & Martin Wiklund (red.), Malmö/Aarhus 2012, s. 233–258.
- 8 För ett utförligare resonemang, se Martin Wiklund, "Historievetenskapens ethos och roller under efterkrigstiden", *Insikt & Handling* 2010, vol. 23, s. 93–114. Se även Gunnar Artéus & Klas Åmark (red.), *Historieskrivningen i Sverige*, Lund 2012.
- 9 För en översikt över debatten om humanioras värde under efterkrigstiden i USA, Västtyskland, Danmark och Norge, se Jesper Eckhardt Larsen, "ikke af brød alene...". *Argumenter for humaniora og universitetet i Norge, Danmark, Tyskland og USA 1945–2005*, Aarhus 2006. Om orientering, se Jörn Rüsen, *Historische Vernunft. Grundzüge einer Historik I: Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft*, Göttingen 1983. Om förståelse, se Charles Taylor, "Interpretation and the sciences of Man", i Charles Taylor, *Philosophical Papers 2. Philosophy and the Human Sciences*, Cambridge 1985, s. 15–37; Hans-Georg

- Gadamer, *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, Tübingen 1990 [1960]. Om reflektion och kritik, se Jürgen Habermas, *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt am Main 1977 [1968]; Rahel Jaeggi & Tilo Wesche (red.), *Was ist Kritik?*, Frankfurt am Main 2009.
- 10 Myndigblivande eller autonomi som hör till reflektion som kunskapsform är en form av emancipatoriskt kunskapsintresse som delvis skiljer sig från en utbredd och marxistiskt präglad tolkning av emancipatoriskt kunskapsintresse, i linje med begreppet klassintressen, som ger emancipation innebörden av att främja en viss grupps intressen (klass, kön, etnicitet etc.). Jfr Habermas 1977 [1968].
 - 11 För en översikt över olika innebörder av kritik, se artikeln om "Kritik" i *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Joachim Ritter, Karlfried Gründer & Gottfried Gabriel (red.), Basel 1971–2007. För en aktuell reflektion kring kritikbegreppet, se Jaeggi & Wesche 2009.
 - 12 I *Historia som domstol* (Nora 2012) har jag försökt ge ett bidrag till en sådan bedömningskritik.
 - 13 Se avsnittet om historiska kompetenser i Jörn Rüsen, *Lebendige Geschichte. Grundzüge einer Historik III. Formen und Funktionen des historischen Wissens*, Göttingen 1989, s. 76–108. Det historiska tänkandets kompetenser analyseras i Andreas Körber, Waltraud Schreiber & Alexander Schöner (red.), *Kompetenzen historischen Denkens. Ein Strukturmodell als Beitrag zur Kompetenzorientierung in der Geschichtsdidaktik*, Neuried Rechte 2007.
 - 14 John Tosh förordar en kritiskt tillämpad historia och att använda historisk kunskap i medborgarnas tjänst i Tosh 2008.
 - 15 Om essäns kunskapskvaliteter, se Emma Eldelin, "Att väga det ovägbara: om essän som humanistisk form", i Eckhardt Larsen & Wiklund (red.) 2012, s. 281–304.
 - 16 Om framtidsgestaltning, se Jörn Rüsen, "Was heißt und zu welchem Ende studiert man Kulturwissenschaften?", i Jörn Rüsen, *Kultur macht Sinn. Orientierung zwischen Gestern und Morgen*, Köln 2006, s. 145–155.
 - 17 Objektivism utgör dock inte något gott värn mot instrumentalism, eftersom de dimensioner av historiskt tänkande som inte omedelbart hör till enkla fakta kan behandlas instrumentellt med hjälp av urvalet av fakta, fenomen och aspekter, samtidigt som såväl urval som de andra dimensionerna av historiskt tänkande lämnas utanför diskussionen.